

Διαβάζοντας από την αρχή τον Τ. Σ. Ελιοτ

Από την «Ερημη χώρα» του Σεφέρη στην «Αγωνα γη» του Βλαβιανού

Τ. Σ. ΕΛΙΟΤ
Η Αγωνα γη

Εισαγωγή - μετάφραση - σημειώσεις:
Χάρης Βλαβιανός
Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2020, σελ. 171

Το **ΕΥΡΙΠΙΔΗ ΓΑΡΑΝΤΟΥΔΗ***

Αν υπάρχει ένα ποιητικό έργο του 20ού αιώνα που κάθε συστηματικός αναγνώστης της ποίησης ή κάθε άνθρωπος που αποφασίζει να γράψει και να δημοσιεύσει έστω και ένα ποίημα οφείλει να το γνωρίζει καλά, αυτό είναι το «The waste land» (1922) του Τ. Σ. Ελιοτ. Αν και πρόκειται για σύντομο συνθετικό ποίημα, αρθρωμένο σε πέντε μέρη, με μόλις 433 στίχους, θεωρήθηκε και παραμένει ένα από τα καταστατικά και εμβληματικά ποιήματα του μοντερνισμού, της τεχνοτροπίας που άλλαξε ριζικά την αντίληψή μας για το πώς γράφεται και διαβάζεται η ποίηση.

Στη διάρκεια του αιώνα που πέρασε από την έκδοση του ποιήματος έως τις μέρες μας, η μεταφραστική δεξιοσύνη του στην Ελλάδα υπήρξε άμεση και σταθερή στη συνέχεια. Την πρώτη μετάφραση του Τάκη Παπατσώνη («Ο ερημότεπος», 1933) ακολούθησαν άλλες δεκατέ-

ντε περίπου. Πιθανόν, λοιπόν, το «The waste land» είναι το περισσότερο μεταφρασμένο στα ελληνικά ποίημα του 20ού αιώνα. Ανάμεσα στις μεταφράσεις ξεχώρισαν δύο, του Γιώργου Σεφέρη («Η ερημη χώρα», 1936, 1949, 1965, 1973, με επιμέλεια του Γ. Π. Σαββίδη) και του Κλείτου Κύρου («Η ρημαγμένη γη»,

Αυτή η μετάφραση έρχεται να λειτουργήσει ως ορόσημο ή ως νέα αφετηρία για την ελληνική τύχη του ποιήματος.

1990). Η μετάφραση του Σεφέρη, η πιο σημαντική στιγμή και η βασική μαρτυρία της σχέσης του με το έργο του Ελιοτ, έχει εγγραφεί στη λογοτεχνική ιστορία μας ως ο κυριότερος σταθμός για τη γνώριμία του ελληνικού αναγνωστικού κοινού με το «The waste land». Όταν στην Ελλάδα μιλάμε για το «ιερό» αγγλόφωνο ποίημα, μέχρι σήμερα το ταυτίζουμε σχεδόν με τη σεφερι-

Το πορτρέτο του Ελιοτ που ο Γουίνταμ Λιούσις φιλοτέχνησε το 1938.

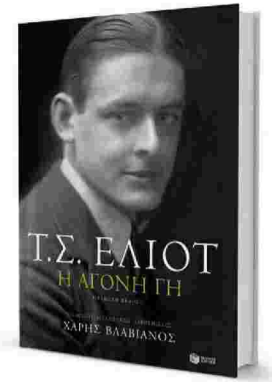
κή μετάφραση, προφανώς και λόγω του μεγάλου κύρους που προσέλαβε στον χρόνο η ποίηση του Σεφέρη. Ακόμα και ως προς τον τίτλο, σχεδόν αυτόματα λέμε «Η ερημη χώρα» του Ελιοτ. Το αγγλόφωνο ποίημα, λοιπόν, επικράτησε (μέσω της μετάφρασής του) ως σεφερικό, παρά το γεγονός ότι, όπως έχουν επισομαίνει αρκετοί φιλόλογοι (Νάσος Βαγενάς, Ε. Α. Κοκόλης, Μιχαήλ Πασαχάλης),

η νεανική μετάφραση του Σεφέρη (ήταν 36 ετών το 1936) είχε αρκετά λάθη και αδυναμίες που, παρά τις διορθώσεις που ο ίδιος έκανε στις δύο επανεκδόσεις, ως ένα βαθμό διατηρήθηκαν. Έτσι, και η οψιμότερη, θεωρημένη από τον Σεφέρη, έκδοσή της μετάφρασής του, εκείνη του 1965, έχει δύο εμφανή ελαττώματα. Το πρώτο είναι η παλαιότητα της γλώσσας, επιβαρυνμένης από στοι-

χεία που σήμερα χαρακτηρίζουμε παλαιοδημοτικά. Το δεύτερο είναι η μειωμένη ικανότητα του Σεφέρη -πράγμα παράδοξο, με δεδομένες την υψηλή γλωσσική ευαισθησία και τη δεξιοτεχνία που γνωρίζουμε από την ποίησή του- να ακολουθήσει στη μετάφρασή του τις διακυμάνσεις του ύφους (από το υψηλό στο χαμηλό), όπως και να αποδώσει κατ' αναλογία τα εμφανή ρυθμικά

Η εισαγωγή

Η εισαγωγή του Βλαβιανού (σ. 7-48) κατατοπίζει τον μη ειδικό αναγνώστη για εκείνα τα βασικά στοιχεία που πρέπει να γνωρίζει πριν από την ανάγνωση του ποιήματος. Στο πρώτο μέρος της ανατρέπει στην ελληνική μεταφραστική παράδοση, εστιάζοντας στις αποδόσεις του Σεφέρη και του Κύρου, και εξηγεί, πολύ πειστικά, γιατί ο τίτλος «Αγωνα γη» ανταποκρίνεται καλύτερα απ' ό,τι οι παλαιότεροι ελληνικοί τίτλοι στο περιεχόμενο και στο νόημα του ποιήματος (και ο Σεφέρης αρχικά σκεφτόταν τον τίτλο «Χέρσα γης», αλλά εντέλει επέλεξε τον πιο καθολικό αλλά και προβληματικό, ιδίως ως προς το δεύτερο μέρος του, τίτλο «Ερημη χώρα»). Στο δεύτερο μέρος της εισαγωγής ο Βλαβιανός αφηγείται πυκνά την ιστορία της δημιουργίας της «Αγωνας γης», συντάσσοντας ένα χρονολόγιο της μακράς κυκλοφορίας της, από το 1906 μέχρι το 1922, όπου παρακολουθούνται παράλληλα η προσωπική ζωή, η πνευματική ωρίμανση και το νεανικό ποιητικό έργο του Ελιοτ.

Το «The waste land» αποδίδεται εξαιρετικά ως «Η αγωνα γη» από τον Χάρη Βλαβιανό στο βιβλίο που κυκλοφορεί από τις εκδόσεις Πατάκη.

γνωρίσματα του πρωτοτύπου (τις ομοιοκαταληξίες μερικών μερών του και την εκτεταμένη χρήση του αγγλικού blank verse μέσα στο περιβάλλον του ελεύθερου στίχου).

Ογδόντα τέσσερα χρόνια μετά τη μετάφραση του Σεφέρη, η νέα απόδοση του ποιήματος από τον Χάρη Βλαβιανό πιστεύω ότι έρχεται να λειτουργήσει ως ορόσημο ή ως νέα αφετηρία για την ελληνική τύχη του ποιήματος του Ελιοτ. Η μακρά, αναγνωρισμένη και ποσοτικά πλούσια θητεία του Βλαβιανού στην ποίηση και στην ποιητική μετάφραση, ιδίως αγγλόγλωσσων κειμένων, λειτουργήσει ως η στέρεα βάση για να αναλάβει το δύσκολο εγχείρημα. Για όποιον γνωρίζει το ποιητικό και μεταφραστικό έργο του Βλαβιανού γίνεται φανερό ότι η μετάφραση της «Αγωνας γης» είναι καρπός του ισόβιου δεσμού του γενικότερα με το έργο του Ελιοτ και ειδικότερα με το συγκεκριμένο ποίημα, όπως εξάλλου επαληθεύει και η, επίσης άρτια, μετάφρασή του των «Τεσσάρων κουαρτέτων» (Αθήνα, Πατάκης 2012), του άλλου μείζονος ποιητικού συνθέματος του Ελιοτ, το οποίο ο Σεφέρης επέλεξε να μην μεταφράσει, θεωρώντας το αμετάφραστο.

Ο σεβασμός στον επιγραμματικό και αποφθεγματικό λόγο του

Όπως έγραψε πρόσφατα ο Μιχαήλ Πασαχάλης για τις μεταφράσεις του The Waste Land, «τη μετάφραση ad verbum [κατά λέξη] επιβάλλει ο επιγραμματικός και σχεδόν αποφθεγματικός λόγος του Ελιοτ, καθώς και ο πλούσιος διακειμενικός ορίζοντας, που παίρνει τη μορφή διατηρητέων παραθεμάτων» («Τα Νέα», 24.5.2019). Ο Βλαβιανός επέτυχε μια πολύ λειτουργική μετάφραση, αξία του πρωτοτύπου, επειδή σέβεται πλήρως και αναδημιουργεί στη γλώσσα μας τον επιγραμματικό και αποφθεγματικό λόγο του αγγλικού ποιήματος, τις διακυμάνσεις του ύφους και τις μεταβολές της μορφής του, σε μία σύγχρονη, ρέουσα, φυσική, ανεπιτήδευτη γλώσσα, προφανώς χωρίς κανένα νοηματικό σφάλμα ή ασάφεια και χωρίς, επίσης, ίχνος ποιητικισμού (ελάττωμα που δεν απέφυγαν άλλες πρόσφατες ελληνικές μεταφράσεις, κυρίως ποιητών). Η επιλογή της δίγλωσσας έκδοσης δίνει στον αναγνώστη τη δυνατότητα να παραβάλει άμεσα το μετάφρασμα με το πρωτότυπο κείμενο. Τα ενσωματωμένα στο ποίημα παραθέματα άλλων, μη αγγλόγλωσσων, κειμένων μένουν ακέραια στη μετάφραση και αποδίδονται στα ελληνικά σε υποσημειωμένες σημειώσεις. Τα παραπάνω γνωρίσματα δεν είναι μόνο το αποτέλεσμα της ποιητικής ικανότητας του μεταφραστή. Βασίζονται, επίσης, στη βαθιά και στέρεα γνώση του ποιήματος, όπως και της φιλολογικής, γύρω από αυτό, παράδοσης.

Οι «σημειώσεις»

Έτσι, η ποιότητα της μετάφρασης του Βλαβιανού υποστηρίζεται και από τις «σημειώσεις» που επιτάσσει στο ποίημα (σ. 105-159). Στις σημειώσεις αυτές μεταφράζονται οι πληροφορίες που ο ίδιος ο Ελιοτ συνέταξε, δλώνοντας κυρίως τις πηγές διαφόρων σημείων του ποιήματός του. Αλλά το μεγαλύτερο μέρος των σημειώσεων του Βλαβιανού λειτουργεί

ως εμπλουτισμός των σημειώσεων του Ελιοτ και ως πραγματολογικός φωτισμός άλλων σημείων της «Αγωνας γης», που ο Ελιοτ δεν σχολίασε. Αν συγκρίνουμε τις σημειώσεις του Βλαβιανού με εκείνες του Σεφέρη και των άλλων Ελλήνων μεταφραστών, οι πρώτες κρίνονται ασφαλώς πληρέστερες. Η υπεροχή των σημειώσεων του Βλαβιανού έναντι εκείνων της μετάφρασης ιδίως του Σεφέρη φαίνεται και μόνο από την έκτασή τους: οι σημειώσεις του Σεφέρη

Η επιλογή της δίγλωσσας έκδοσης δίνει στον αναγνώστη τη δυνατότητα να παραβάλει άμεσα το μετάφρασμα με το πρωτότυπο κείμενο.

εκτείνονται σε 28 σελίδες και του Βλαβιανού στις διπλάσιες σχεδόν. Αλλά η εγκυρότητα και συνάμα η λειτουργικότητα των σημειώσεων του Βλαβιανού ως προς την υποβοήθηση της ανάγνωσης της «Αγωνας γης», όπως και η οικονομία τους, εδράζονται και στο ότι έπραξε το αυτονόητο. Στηρίχθηκε, όπως μαρτυρεί η πλούσια αγγλόφωνη βιβλιογραφία (σ. 169-171), στις αναλυτικά σχολιασμένες-υπομνηματισμένες εκδόσεις του ποιήματος, καθώς και στις επιστολές του Ελιοτ. Έτσι, βασική πηγή των σημειώσεών του είναι το κομβικό βιβλίο του Lawrence Rainey, «The Annotated Waste Land with Eliot's Contemporary Prose» (2005). Μεταξύ άλλων, στις σημειώσεις του ο Βλαβιανός σχολιάζει και διορθώνει τόσο μεταφραστικές επιλογές του Σεφέρη και του Κύρου, όσο και σχολιά τους, που κρίνει άστοχα, για σημαία του ποιήματος. Τέλος, το βιβλίο περιλαμβάνει πλούσια εικονογράφηση από τις έντυπες

και χειρόγραφες πηγές του «The Waste Land».

Ο Βλαβιανός, ορθώς κατά τη γνώμη μου, απέφυγε να περιλάβει στη μετάφρασή του κάποιο κείμενο γενικότερου σχολιασμού ή ερμηνείας της «Αγωνας γης». Το ποίημα είναι τόσο βαρυσφορτωμένο από την ερμηνευτική παράδοση, ώστε σήμερα η ανάγκη του αναγνώστη είναι να το διαβάσει, παρακάμπτοντας μεγάλο (και ανούσιο) μέρος αυτής της παράδοσης. Θεωρώ, πάντως, κρίσιμη και ορθή την παρατήρηση του Βλαβιανού, στην εισαγωγή του, ότι «η «Αγωνα γη» δεν ήταν ποίημα με σφιχτή δομή που γράφτηκε μ' ένα σχέδιο κατά νου. Η δομή του ήταν εν πολλοίς τυχαία και αναθεωρούνταν διαρκώς, ανάλογα και με τα μέρη που διέμενε ο Ελιοτ και με τα σοβαρά προβλήματα υγείας που αντιμετώπιζε» (σ. 44).

Παρά τη μεγάλη πλέον ηλικία του ενός αιώνα, το ποίημα του Ελιοτ παραμένει αισθητικά ολζώντανο (και, κάρη στη μετάφραση του Βλαβιανού, αναζωογονείται στη γλώσσα μας), καθώς συμπεκνώνεται μια κοσμοθεωρητική αντίληψη που παραμένει δραματικά σύγχρονη. Όπως έγραψε ο Ελιοτ το 1923, κρινόντας το, επίσης περίφημο σήμερα, μυθιστόρημα του Τζέιμς Τζόυς «Οδυσσεάς», η χρήση του μύθου στη μοντέρνα λογοτεχνία είναι «έναν τρόπο για να ελέγξει κανείς, να δομήσει, να αποδώσει μορφή και αξία στο τεράστιο πανόραμα ματαιότητας και αναρχίας που είναι η σύγχρονη ιστορία». Αυτό το πανόραμα ματαιότητας και αναρχίας, ως δεσπίζουσα αντίληψη του κόσμου, δεν έχει αλλάξει - ίσως έχει χειροτερέψει. Όσοι δεν το αντιλαμβάνονται, μπορούν να αγνοούν και να υποτιμούν το καλύτερο μέρος της σύγχρονης ποίησης ως δύσκολο και ακατανόητο.

* Ο κ. Ευριπίδης Γαραντούδης είναι καθηγητής Νεοελληνικής Φιλολογίας στο τμήμα Φιλολογίας του ΕΚΠΑ.

